

Prof. UAM dr hab. Izabela Lis-Wielgosz
Instytut Filologii Słowiańskiej
Wydział Filologii Polskiej i Klasycznej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

RECENZJA DYSERTACJI DOKTORSKIEJ

Mgra Jana Morawickiego

pt. *ПОСЛЕДОВАТЕЛИ ПРАВОСЛАВИЯ НА СТРАНИЦАХ ПЕРИОДИЧЕСКИХ
ИЗДАНИЙ ПОЛЬСКОЙ АВТОКЕФАЛЬНОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ
ПОСЛЕ 1989 ГОДА: СПОСОБЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ
И ФУНКЦИИ ТЕКСТОВЫХ ОБРАЗОВ*

*(WYZNAWCY PRAWOSŁAWIA NA ŁAMACH PERIODYKÓW POLSKIEGO
AUTOKEFALICZNEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO PO 1989 ROKU: SPOSOBY
KONSTRUOWANIA I FUNKCJE WIZERUNKÓW TEKSTOWYCH)*

w odniesieniu do Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r.
Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce Dz.U. 2023, poz.742 z późn. zm).

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgra Jana Morawickiego pt. *ПОСЛЕДОВАТЕЛИ ПРАВОСЛАВИЯ НА СТРАНИЦАХ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ ПОЛЬСКОЙ АВТОКЕФАЛЬНОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ ПОСЛЕ 1989 ГОДА: СПОСОБЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ И ФУНКЦИИ ТЕКСТОВЫХ ОБРАЗОВ (WYZNAWCY PRAWOSŁAWIA NA ŁAMACH PERIODYKÓW POLSKIEGO AUTOKEFALICZNEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO PO 1989 ROKU: SPOSOBY KONSTRUOWANIA I FUNKCJE WIZERUNKÓW TEKSTOWYCH)* powstała pod kierunkiem prof. dra hab. Georgiego Minczewa, przy udziale promotora pomocniczego prof. UŁ dra hab. Ivana Petrova, w Katedrze Filologii Słowiańskiej, na Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Łódzkiego.

Dysertacja doktorska mgra Jana Morawickiego została napisana w macierzystym języku Doktoranta, tj. w języku rosyjskim, a dodatkowo opatrzona streszczeniami w języku polskim i angielskim. Całość posiada poprawną i spójną strukturę, liczy w sumie 236 stron (w tym pierwsze 2 strony to karty tytułowe w języku polskim i rosyjskim, 3. strona to spis treści, następnie umieszczone zostały na stronach: 6-10 wprowadzenie, 11-60 rozdział I, 61-85 rozdział II, 86-203 rozdział III, 204-212 zakończenie, 213-220 bibliografia, 221-226 résumé, 227-231 streszczenie w języku polskim, 232-236 streszczenie w języku angielskim). Rozprawa składa się z integralnych w perspektywie całości a zarazem jasno wyznaczonych części: wprowadzenia, 3 rozdziałów merytorycznych, zakończenia, bibliografii oraz streszczeń w języku polskim i angielskim. Wprowadzenie i zakończenie wydają się odpowiednio skonstruowanymi pod względem koncepcyjnym modułami, które stanowią oczywiste, dobrze pomyślane ramy sumaryczne prezentacji zasadniczej problematyki.

Recenzowana dysertacja doktorska została poświęcona jednemu z bardziej atrakcyjnych i często podejmowanych zagadnień we współczesnej humanistycznej i społecznej refleksji naukowej, a mianowicie problemowi kreowania wizerunku i jego funkcjonalności w przestrzeni publicznej (tu: prasowej), medialnej, kulturowo-społecznej. Podstawą rozważań stała się kreacja i funkcjonalizacja tekstowego wizerunku prawosławnej ludności jako wspólnoty wyznaniowej i grupy kulturowo-społecznej zarówno w Polsce, jak też na pozostałych prawosławnych obszarach słowiańskich. Natomiast podstawowym materiałem źródłowym stały się periodyki Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP), takie jak: „Polski Żołnierz Prawosławny”, „Przegląd Prawosławny”, „Cerkiewny Wiestnik”, „Wiadomości PAKP”, ukazujące się w latach 1989 – 2015 (cezura czasowa została określona przez Autora rozprawy).

Na uznanie zasługuje zarówno wybór problematyki i źródeł, jak też operacjonalizacja problemu badawczego, przede wszystkim ze względu na dość rzadko podnoszoną w refleksji naukowej kwestię wizerunku prawosławnych (zwłaszcza w Polsce) na łamach cerkiewnych czasopism, sporadycznie eksplorowanego materiału w przestrzeni slawistyki krajowej i międzynarodowej. Jednocześnie warto odnotować wysoki stopień pracochłonności przy tego typu badaniach, którym zwykle towarzyszą długie i trudne kwerendy biblioteczno-archiwalne, wymagające od badacza skrupulatności, dyscypliny i solidnego przygotowania, czego wprost pozytywnie dowodzi niniejsza rozprawa. Podjął się jej Autor zatem wyjątkowo żmudnego wysiłku odszukania, wyselekcjonowania, klasyfikacji źródeł oraz ich opracowania w jasno określonym kluczu teoretyczno-metodologicznym, skonstruowania czytelnej prezentacji tekstowego obrazu prawosławnej wspólnoty, na który składają się rozpoznawalne, powtarzalne, funkcjonalne toposy

– stabilne i reprodukowalne jednostki oraz toposemy – zbiory wyrażen i konstrukcji słownych będące podstawowymi elementami tych pierwszych.

Poprawnie przedstawia się część introdukcyjna rozprawy (s. 6-10), która stanowi syntetyczne omówienie, zarys podstawowych problemów i kierunków naukowej eksploracji, a także autorską enuncjację na temat organizacji samej rozprawy. Należy przyznać, że uczyniony w tej części szkic problemowo-zadaniowy dowodzi świadomości skomplikowania materii badawczej, jej zróżnicowania i wielowymiarowości pod względem znaczeniowo-funkcjonalnym, a także znajomości stanu badań nad współczesnymi polskimi periodykami prawosławnymi, który wciąż zdaje się nader skromny. Autor rozprawy zatem podjął się zadania nie tylko trudnego, ale też odpowiedzialnego, tj. opisanie i eksploracji wybranych źródeł, zresztą rzadko obecnych w opracowaniach naukowych i ogólnej refleksji. Ponadto na uwagę zasługuje czytelnie zarysowana ścieżka strategii badawczej, która została konsekwentnie zrealizowana w dalszej części pracy.

Rozdział pierwszy, czyli *Opis źródeł* (*Описание источников*) zamieszczony na stronach 11-60, stanowi usystematyzowaną charakterystykę wybranych, w większości oficjalnych czasopism Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP), które ukazywały się w interesującym, wybranym przez Autora rozprawy czasie, tj. w latach 1989 – 2005. W tej części więc zaprezentowane zostały następujące periodyki: „Polski Żołnierz Prawosławny”, „Przegląd Prawosławny”, „Cerkiewny Wiestnik”, „Wiadomości PAKP”. O spójności tej prezentacji zdecydowały przyjęte, odpowiednie i czytelne, kryteria opisu dotyczące: 1) ogólnej charakterystyki obejmującej dane o częstotliwości ukazywania się periodyku, jego wydawcy i redaktorze naczelnym, krótkiej historii czasopisma, nakładzie, formacie i objętości; 2) projektu graficznego czasopisma – jego strony wizualnej, którą tworzą m.in. czcionki, nagłówki, podtytuły, zdjęcia, ilustracje; 3) treści i ich ekspozycji, tematycznej hierarchizacji poszczególnych wątków. Czasopisma są więc prezentowane na trzech poziomach – formalno-informacyjnym, wizualnym i treściowym, co pozwoliło na ich szerszy niż standardowy opis w aspekcie całościowym – prasy prawosławnej oraz wymiarze indywidualnej specyfiki poszczególnych publikacji. Przeglądowi temu towarzyszą pewne nawiązania do strategii imagistycznych i komunikologicznych, lecz niestety pojawiają się one jako ogólne, niesprecyzowane sformułowania na temat strategii i potencjału komunikacyjnego omawianych wydań prasowych. Warto byłoby nieco szerzej wyeksponować tę właśnie wartość i intencjonalną praktykę nadawcy komunikatu oraz zagadnienie docierania i projektowania odbiorcy, co zdaje się kluczowe w kontekście kreowania i funkcjonalizacji wizerunku danej – w tym przypadku prawosławnej – wspólnoty. Tym bardziej, że wizerunek jako kulturowo-społeczny konstrukt posiada głębokie

zakotwiczenie w teoriach imago- i komunikologicznych, podkreślających jego kreacyjność, udział w jego tworzeniu technik relacyjnych, funkcji jakie posiada on w budowaniu wspólnoty wartości, identyfikacji grupy, jej pozycji, reputacji itd. Podkreślić należy, że powyższa uwaga nie stanowi poważnego zarzutu wobec tej części rozprawy, a jedynie ma na celu wskazanie pewnych możliwości wzbogacenia czy poszerzenia kierunków rozważań na temat kreowania i funkcjonalizacji wizerunku.

W rozdziale drugim pt. *Topos i inne podejścia badawcze do analizy tekstów* (Понятие «топос» и другие исследовательские подходы в рамках изучения текстов), obejmującym strony 61-85, w pierwszym rzędzie zostały przywołane zróżnicowane stanowiska teoretyczno-metodologiczne, które w opinii Autora dysertacji stanowią adekwatne narzędzia analizy prezentowanych tekstów w wydaniach prasowych, pozwalając na rekonstrukcję wizerunku prawosławnej wspólnoty oraz ukazanie jego konkretnych funkcji w określonym przedziale czasowym i dłuższej perspektywie czasoprzestrzennej. Znalazło się tu odwołanie do teorii dyskursu, koncepcji i strategii medioznawczych oraz ujęć etnolingwistycznych. Dopiero w dalszej części rozdziału pojawia się dość obszerny przegląd definicji i koncepcji pojęcia toposu, a kolejność przywoływanych ujęć i stanowisk badawczych wydaje się tu nieco przypadkowa, co sprawia wrażenie rozmytej intencji Autora rozprawy i płynnej identyfikacji z konkretnym kierunkiem definiowania toposu jako takiego. W zasadzie cały ten rozdział, gwoili czytelności i spójności wywodu, warto byłoby przeorganizować, wydaje się bowiem, że logiczne byłoby wyjście od pojęcia toposu i jego klasycznych – dawnych i nowszych ujęć, poprzez koncepcję toposemu, zaś naturalnym zwieńczeniem rozważań w tej części mogłyby być odwołania do teorii dyskursu, perspektyw medioznawczych i etnolingwistycznych. Warto byłoby też wyeksponować potencjał komunikacyjny samego toposu, o czym pisze w ten czy inny sposób większość przywołanych tu badaczy. Jedną z podstawowych zdolności toposu jest wszak komunikowanie, a więc topiczność wizerunku prawosławnej wspólnoty oznacza wspólnotę użytkowników – nadawców i odbiorców komunikujących podług tożsamego kodu/ wzoru kulturowego, zbioru wartości, idei, wyobrażeń i emocji.

Podkreślić należy, że i tym razem recenzenckie uwagi przysłużyć się mają jedynie dopracowaniu tej części rozprawy, w żadnym razie nie mają na celu umniejszenia jej waloru. Jest ona bowiem świadectwem merytorycznego przygotowania Autora, właściwego rozpoznania i doboru koncepcji i metodologicznego instrumentarium, co zresztą ujawnia centralny moduł, skonstruowany właśnie w odniesieniu do przytoczonych i wybranych ujęć teoretycznych.

Skonstruowany na gruncie szczegółowych badań rozdział trzeci pt. *Toposy w tekstach periodyków PAKP (Топосы в текстах периодических изданий ПАПР)*, zamieszczony na stronach 86-203, to interesujące studium przypadków, a właściwie syntetyczny i czytelny katalog toposów składających się na wizerunek prawosławnej wspólnoty, kreowany i funkcjonalizowany w tekstach cerkiewnych czasopism.

Autor dokonał przeglądu wielu tekstów prasowych, z których wyekscerpował kilka bardzo interesujących konstrukcji wyrażeniowych, zawierających konkretne toposy i toposemy, takie jak: *Ojczyzna – groby* (toposemy: *ojczyzna i groby*); *Starcie sił dobra (prawosławie) z siłami zła* (toposemy: *siły dobra (prawosławia) i siły zła*); *Spotkanie z prawosławiem prowadzi do przemiany* (toposemy: *spotkanie i przemiana*). Na podstawie wielu – ponad dwudziestu (26-25-25 cytatów) – obszernych fragmentów tekstów ukazana została nie tylko frekwencja, powtarzalność i stabilność wyodrębnionych toposów, ale też topotwórczy potencjał toposemów jako pojęć-kluczy, które można rozumieć jako nośniki określonych idei kulturowych, konstrukcji imagologicznych, projektów identyfikacyjnych. Każdy z przykładów został poddany wnikliwej analizie, następnie opatrzony rozległym komentarzem kontekstowym – omówiony w aspekcie historycznym, religijnym, kulturowo-społecznym. Ponadto wszystkie egzemplifikacje zostały opisane w wymiarze funkcjonalności, wyeksponowane jako istotne komponenty wizerunku i tożsamości prawosławnej wspólnoty. Rozważania nad każdym z przytoczonych fragmentów prasowych wieńczy czytelne podsumowanie w formie jasno sprecyzowanych wniosków, co dodatkowo uwiarygodnia wywód jako efekt rzetelnych badań naukowych. Warto nadmienić, że w tej analityczno-interpretacyjnej części dysertacji Autor nie tylko umiejętnie, swobodnie (w sensie przemyślanej naturalności), trafnie wykorzystuje wcześniej przytoczone ujęcia teoretyczne, rozwiązania metodologiczne i koncepcje naukowe, ale też samodzielnie stawia tezy i przekonująco formułuje wnioski.

Skonstatować należy, że ten zasadniczy rozdział jest na dobrym poziomie merytorycznym, stanowi spójne, logiczne i adekwatne przedstawienie problemu, rzetelną analizę i interpretację oraz rzeczowe omówienie materiału źródłowego, co dowodzi dobrego przygotowania, uważności, ogromnego wysiłku badawczego Autora. Wyrażając pochwały wobec autorskiego osiągnięcia, należy jednocześnie dać wyraz pewnemu niedosytowi spowodowanemu nieuwzględnieniem teorii i koncepcji komunikologicznych zarówno w tej części, jak i całej rozprawie. Komunikologiczne odwołanie wydaje się tu bowiem naturalne i użyteczne, zwłaszcza w oferowanych modelach takich, jak transmisyjny, rytualny/ekspresyjny, rozgłosu czy recepcyjny. Przywoływane fragmenty tekstów z cerkiewnych periodyków i zawarte w nich konstrukcje topiczne można wszak uznać za nośniki religijnych i kulturowo-społecznych

wzorów, idei, wyobrażeń, a przez to swoiste komunikaty, których funkcje można definiować za pomocą konkretnych modeli komunikacyjnych, takich jak: model transmisji informacji – przekazu znaczenia, model rytualny lub ekspresyjny – pokazywania i reprezentacji wspólnotowych wierzeń, przekonań; model recepcji – preferencyjnego kodowania treści itd. Podobny niedosyt zresztą wywołuje pominięcie ujęć i koncepcji imagistycznych (*PR*), a zwłaszcza oferowanych przez nie, bliskich komunikologicznym, modeli działania i oddziaływania, które wprost odpowiedzialne są za kreowanie wizerunku danej wspólnoty i jego funkcjonalizację. Mowa tu o strategii budowania rozgłosu – tworzenia i dostarczania pozytywnych informacji o danej grupie, upowszechnianiu informacji o niej – prowadzeniu korzystnej kampanii informacyjnej i promocyjnej; a także o schemacie dwukierunkowym asymetrycznym i dwukierunkowym symetrycznym, tj. ukazywaniu danej grupy w wyobrażonym czy pożądanym świetle, uwypuklaniu cech odpowiadających upodobaniom kulturowo-społecznym. Oczywiście brak takich bezpośrednich odwołań, zarówno do komunikologii, jak też imagistyki, nie umniejsza istotnych dokonań Autora recenzowanej rozprawy – w jej częściach i całości, lecz ich obecność z pewnością wzbogaciłaby autorski wywód.

Rozprawę doktorską wieńczy zakończenie na stronach 204-212, które wypada bardzo interesująco ze względu na zawarte w nim poszerzone wnioski. Godzi się przypomnieć, że zwykle zakończenie dysertacji przedstawia się – w większej lub mniejszej mierze – jako powtórzenie wcześniejszych konstatacji autorskich, natomiast w tym przypadku jest to rodzaj podsumowania i suplementacji uprzednio wyrażonych rozpoznań. Jest zatem to finalne podsumowanie rekapitulacją wniosków wywiedzionych w kolejnych partiach wywodu, a jednocześnie uporządkowanym i adekwatnym rejestrem problemów opatrzonych dodatkowymi syntetycznymi komentarzami. Wartością zakończenia rozprawy jest ukazanie wizerunku prawosławnej wspólnoty na gruncie cerkiewnych periodyków w jego semantyczno-funkcjonalnym aspekcie, zdefiniowanie tegoż jako niejednorodnego, ujęcie w szeregu kategorii identyfikacyjnych, takich jak: autochtoniczność, lokalność, inkluzyjność, wiktywność, antyokcydentalizm, ekskluzywizm, ekstrawertyczność, orientalizm. Udało się więc Autorowi przedstawić prawosławną wspólnotę w Polsce i poza jej granicami, za pomocą konstrukcji topicznych, jako ekskluzywną grupę religijną (wyznaniową), jako wspólnotę o sygnaturze martyrologicznej, jako zbiorowość walczącą o wiarę i jej czystość, oddaną ojczyźnie i oferującą korzyści duchowe – przemienienie w spotkaniu. Zaproponowane kategorie oglądu wizerunku prawosławnej wspólnoty, wywiedzione z toposów (przy udziale toposemów) ukazanych w przytoczonych fragmentach tekstów z periodyków PAKP, wydają

się z jednej strony potwierdzeniem ogólnego przypuszczenia, z drugiej zaś są jego uwiarygodnieniem i naukowym udowodnieniem.

Należy podkreślić, że niezależnie od drobnych uwag zawartych w recenzji – odnoszących się do części i całości rozprawy doktorskiej, całość jako osiągnięcie naukowo-badawcze należy ocenić wysoko, a szczególną uwagę w sensie pozytywnym zwrócić na przygotowanie, dyscyplinę i wysiłek przeglądu, oglądu i opracowania wymagającego kompetencji, umiejętności i dystansu w podejściu do niełatwego problemu badawczego, a tym bardziej niejednoznacznego, obarczonego ciężarem ideologicznym czy też subiektywną substancją materiału źródłowego.

Gwoli zaś wypełnienia wszelkich obowiązków recenzenckich, należy zaznaczyć, że strona formalna i językowa rozprawy jest na dobrym poziomie, spełnia kryteria akademickiej techniki pisanie i wywodu. Oczywiście w przypadku ewentualnej publikacji rozprawy w formie autorskiej monografii naukowej należy wszelkie drobne potknięcia pozostawić do korekty wyspecjalizowanego redaktora wydawniczego. Podkreślić należy, że sumaryczna ocena narracji rozprawy pod względem językowym oraz merytorycznym jest pozytywna.

Podsumowując *en bloc* dysertację mgra Jana Morawickiego, z recenzencką powagą a jednocześnie nietajonym zadowoleniem naukowo-badawczym, należy wysoko ocenić jej poziom merytoryczny, uznać adekwatność operacjonalizacji problemu, docenić rzetelność implementacji materiału źródłowego i pomocniczego. Mówiąc wprost, Autor dysertacji odpowiednio rozpoznał i opisał wszak niełatwą, skomplikowaną problematykę, sprawnie przy tym operując terminologią naukową, odwołując się do odpowiednich opracowań z zakresu literaturoznawstwa, kulturoznawstwa, socjologii i medioznawstwa. Wysoko należy ocenić swobodę z jaką Autor porusza się w materii wszak dość skomplikowanej, docenić wiedzę i kompetencje, trafny i okupiony wysiłkiem ogląd materiału źródłowego wymagającego dobrego przygotowania badawczego.

Ad extremum, zbierając w całościową frazę wyrażone w recenzji komplementy, natomiast zasygnalizowane niedostatki, traktując jedynie jako zachętę do uzupełnienia i dopracowania wywodu, należy stanowczo skonstatować, że rozprawa doktorska mgra Jana Morawickiego jest interesującym, wartościowym i w pełni dojrzałym studium naukowym, zasługującym na wysoką ocenę. Warto tuż przed ostateczną – w tym wypadku pozytywną – konkluzją przypomnieć, że o naukowej wartości dysertacji doktorskiej decyduje przynajmniej kilka wskaźników, choćby takich, jak spójność tematu z realizacją badań; poprawność, przejrzystość i konsekwencja modelu koncepcyjnego czy też operacjonalizacji problemu; bogactwo i trafność doboru materiału źródłowego i pomocniczego oraz ich adekwatna

implementacja; krytyczna analiza problematyki i celne zdefiniowanie jej substancji, logiczne i konsekwentnie wywiedzione wnioski; interesujące i wartościowe poznawczo wyniki badań. Z całą mocą należy podkreślić, że wszystkie te kryteria recenzowana rozprawa w znakomitej mierze spełnia.

W ostatecznej i obligatoryjnej konkluzji stwierdzam, że przedstawiona do oceny dysertacja mgra Jana Morawickiego pt. *ПОСЛЕДОВАТЕЛИ ПРАВОСЛАВИЯ НА СТРАНИЦАХ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ ПОЛЬСКОЙ АВТОКЕФАЛЬНОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ ПОСЛЕ 1989 ГОДА: СПОСОБЫ КОНСТРУИРОВАНИЯ И ФУНКЦИИ ТЕКСТОВЫХ ОБРАЗОВ (WYZNAWCY PRAWOSŁAWIA NA ŁAMACH PERIODYKÓW POLSKIEGO AUTOKEFALICZNEGO KOŚCIOŁA PRAWOSŁAWNEGO PO 1989 ROKU: SPOSOBY KONSTRUOWANIA I FUNKCJE WIZERUNKÓW TEKSTOWYCH)* spełnia wszelkie ustawowe i zwyczajowe wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Z pełnym przekonaniem zatem wnoszę o dopuszczenie mgra Jana Morawickiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

